

Професія як життя. Ольга Матвіївна Авілова (1918–2009)

10 вересня 2018 р. виповнюється 100 років від дня народження видатного українського хірурга, учениці академіка М.М. Амосова, доктора медичних наук, професора Ольги Матвіївни Авілової. З цієї нагоди кафедрою торакальної хірургії та пульмонології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика (Київ) підготовлено до друку книгу «Ольга Матвіївна Авілова (1918–2009). Біобібліографічний покажчик», в якій на основі аналізу архівних матеріалів і попередніх публікацій уперше систематизовано та узагальнено наявну на сьогодні інформацію про життєвий і професійний шлях О.М. Авілової, наведено уривки з її виступів перед курсантами, фрагменти з опублікованих інтерв'ю, представлено перший — найбільш повний і вивірений — бібліографічний покажчик її наукової спадщини (публікацій, архівних матеріалів тощо), органічно доповнений багатомірною підбіркою світлин та спогадами учнів і колег. Вшановуючи пам'ять цієї відданої лікарському обов'язку та гуманістичним ідеалам медичної науки Людини, Лікаря, Фахівця, Ученого, пропонуємо читачам матеріал з цього ювілейного видання, в якому висвітлюється життя та діяльність професора О.М. Авілової.

Ольга Матвіївна Авілова — видатний український хірург і вчений світового рівня, одна з фундаторів торакальної хірургії в Україні, піонер реконструктивної хірургії трахеї та бронхів у колишньому СРСР, асоційований член Міжнародної спілки хірургів, член Міжнародної асоціації торакальних хірургів, організатор Київського міського пульмонологічного центру, заслужений лікар УРСР (1962), заслужений діяч науки УРСР (1984), лауреат Державної премії СРСР (1974), доктор медичних наук (1972), професор (1973), у період 1975–1988 рр. — завідувач кафедри торакальної хірургії та пульмонології Київського інституту удосконалення лікарів (нині — Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика).

Народилася О.М. Авілова 10 вересня 1918 р. в колишньому місті Бежиця (нині — один з адміністративних районів Брянська) Брянської області РРФСР у багатодітній сім'ї робітника. Батько — Матвій Федорович Авілов (1882/1883–1955) — працював токарем на паротягобудівному заводі в місті Бежиця Брянської області. В молодості служив у царській армії у Владивостоці; його взяли писарем на корабель, бо він, крім п'яти класів освіти, мав гарний каліграфічний почерк, що тоді дуже цінувалося. «Дуже довго він плавав на кораблях по всьому світу, — згадувала Ольга Матвіївна, — багато цікавого знав, любив розповідати. Пам'ятаю, коли в нас в сім'ї після війни не було книг, тато відривав листки календаря, кожен прочитував, акуратно складав у певне місце і зберігав». Після революції, коли він працював у вагоноколісному цеху великого вагонобудівельного заводу, його «обирали начальником цеху, тому що він постійно щось винаходив. Пам'ятаю, яка у сім'ї радість була, коли він отримував гроші за черговий винахід, а таке траплялося нерідко». У 1934 р. став інвалідом II групи. З 1940 р. працював робітником на заводі № 236 («Сільськогосподарського машинобудування»). Мати — Олімпіада Сергіївна Авілова (1896/1888–1969) — була домогосподаркою, ростила дітей: дочок Раїсу, Ольгу, Юлію та сина Миколу.

Дитинство О.М. Авілової було щасливим. Дідусь Ольги Матвіївни по батьківській лінії мав велику лісну пасіку, куди навіть ведмеді приходили поласувати медом. Улітку маленьку Ольгу разом з рідними та двоюрідними сестрами і братами відправляли до дідуся та бабусі на оздоровлення. Але це закінчилося після трагічної загибелі дідуся і бабусі та руйнації мирного устрою життя, викликані революційними процесами у царській Росії, що призвели до громадянської війни в країні.

З 1926 р. О.М. Авілова здобувала середню освіту, закінчивши у 1936 р. Бежицьку середню школу. Після закінчення школи вступила до інституту за принципом «найближчого вишу», а таким був інститут у Смоленську, який виявився медичним. Тож у 1936–1941 рр. навчалася у Смоленському державному медич-

ному інституті за спеціальністю «Лікувальна справа». Перед останнім державним іспитом 22 червня 1941 р. дізналася про напад гітлерівської Німеччини на СРСР. Рішенням державної екзаменаційної комісії від 25 червня 1941 р. їй була присвоєна кваліфікація «Лікар». За розподілом отримала направлення на роботу в місто Улан-Уде.

Поїхати молодому фахівцеві за інститутським направленням не судилося — завадила війна. У серпні 1941 р. мобілізована Брянським райвійськкоматом до лав Радянської Армії, одержавши призначення у шпиталь, який розгортався у колишньому піонерському таборі на станції Хотильово (6 км від Брянська). Дороги війни для новоспеченої випускниці медінституту виявилися такими: з серпня 1941 р. до травня 1942 р. служила на Брянському фронті ординатором хірургічного відділення Евакошпиталю № 2579; наступний рік до травня 1943 р. на Воронежському фронті — старшим ординатором хірургічного відділення Польового рухомого шпиталю № 4348; з травня 1943 р. до листопада 1945 р. на 4-му Українському фронті — старшим ординатором хірургічного відділення Польового рухомого шпиталю № 5155.

Під час роботи у шпиталі молодому фахівцеві довелося змінити свій фах інфекціоніста й активно долучитися до хірургічної роботи, яка і стала її долею. «Я страшенно переживала смерть хворих, — згадувала у 2004 р. Ольга Матвіївна. — Багато смертей бачила на фронті. Оскільки багато оперувала і часто це були тяжкі хворі, багато з них помирали. Пам'ятаю, наш шпиталь стояв під Харковом, де йшли страшні бої, у мене було 700 ліжок, усі заповнені. Уночі приходять машина, і наше завдання — найперше посортувати хворих. Лізеш у машину, а там на десять поранених — один труп. Довго я не могла звикнути до смерті. Кожного померлого солдата оплакувала. А плакати ніколи було, машина за машиною приходили. Та як утриматися, якщо на твоїх очах помирають молоді хлопці з криком: «Мамо!» У мене і зараз сльози навертаються на очі. Після війни такого відчуття смерті не було. На фронті помирали від ран молоді люди, а в нашому відділенні <умирний час> гинули хворі похилого віку або пацієнти з високим ризиком, яким можна було і відмовити в операції, не брати на себе відповідальність за їхнє життя».

Як лікар-хірург військово-польового шпиталю пройшла війну від Хотильово до Воронежа і далі на захід аж до колишньої Чехословаччини, закінчивши бойовий шлях у передмісті Праги з військовим званням старшого лейтенанта медичної служби.

«Після війни, — згадувала Ольга Матвіївна, — а відпустили нас не відразу, десь у жовтні, наша група, усі жінки-лікарі, приїхали у Брянськ. Їхали через Україну. <...> у Вінниці ми зайшли до ректора медінституту і сказали, що хотіли би тут залишитися. Він запитав: «Апендицит вирізати вмієте?» — «Ні». — «Грижу?» —

«Ні». — «Такі хірурги нам не потрібні», — відповів він. А які на фронті грижа й апендицит? Там операції зовсім інші».

У період 1945–1954 рр. працювала у Брянській обласній лікарні: з грудня 1945 р. до листопада 1948 р. — ординатором хірургічного відділення, з листопада 1948 р. до грудня 1952 р. — завідувачем травматологічного відділення, з грудня 1952 р. до вересня 1954 р. — завідувачем легенево-хірургічного відділення. Під час роботи у Брянську продовжила своє формування саме як хірурга під впливом тоді ще кандидата медичних наук Миколи Михайловича Амосова, який у цьому медичному закладі очолював хірургічне відділення (у 1947–1952 рр. був головним хірургом Брянського обласного відділення). Працюючи у Брянську з М.М. Амосовим упродовж 6 років, долучилася до торакальної хірургії. Роботу в хірургічному відділенні Брянської обласної лікарні поєднувала з викладанням у Фельдшерсько-акушерській школі міста Брянська (1951–1954).

У 1952 р. М.М. Амосова як знаного фахівця грудної хірургії запрошено до Київського інституту туберкульозу (нині — Національний інститут фізіотерії і пульмонології імені Ф.Г. Яновського Національної академії медичних наук України) для керівництва спеціально створеною клінікою торакальної хірургії. Через 2 роки під впливом Миколи Михайловича до Києва перебралася і Ольга Матвіївна, прийшовши працювати до Амосова у лікарню Шевченківського району міста Києва на вулиці Рейтарській, 22. З вересня 1954 до серпня 1955 р. була асистентом клініки (кафедри) санітарно-гігієнічного факультету Київського медичного інституту (нині — Національний медичний університет імені О.О. Богомольця).

У 1949–1950 рр. перебувала в Москві на курсах підвищення кваліфікації у Центральному інституті удосконалення лікарів. У цей час брала участь у наданні допомоги населенню Ашхабада (столиця Туркменістану), яке постраждало від землетрусу у ніч 5–6 жовтня 1948 р. У 1951 р. протягом 2 міс була на робочому місці у Нейрохірургічному інституті імені А.Л. Поленова у Ленінграді (нині — Російський науково-дослідний нейрохірургічний інститут імені професора А.Л. Поленова, м. Санкт-Петербург). Із серпня 1955 р. — у Київському інституті удосконалення лікарів (КІУЛ) Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) СРСР (нині — Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика): асистентом (серпень 1955–1962), доцентом (1962–1969), доцентом кафедри торакоабдомінальної хірургії (1969–1973), професором кафедри торакальної хірургії (1973 — січень 1975) і наразі — завідувачем заснованої з її ініціативи кафедри пульмонології і торакальної хірургії (січень 1975–1988).

Із 1957 р. по травень 1964 р. очолювала роботу хірургічного і торакального відділень лікарні Шевченківського району міста Києва. Працюючи у «Медмістечку» (1964–1975), керувала також створеним там відділенням легеневої хірургії. «О.М. Авілова, — зазначає у характеристиці від 10 квітня 1972 р. тодішній завідувач кафедри торакоабдомінальної хірургії КІУЛ, член-кореспондент Академії наук УРСР, професор О.О. Шалімов, — різносторонній хірург, визнаний авторитет у сфері порожнинної, насамперед грудної хірургії. Блискуча хірургічна техніка і глибокі теоретичні знання дозволяють їй успішно виконувати найскладніші оперативні втручання на стравоході, кардії, легенях, середостінні. <...> О.М. Авілова виховала колектив хірургів <...> високої кваліфікації. <...> Заслужений лікар Української РСР Ольга Матвіївна Авілова відома своєю невтомністю, любов'ю до хворих, високим розумінням громадського обов'язку».

Ще перебуваючи у Брянську, з 1951 р. почала займатися науковою роботою у сфері хірургії шлунка та стравоходу. У своїй характеристиці професійної та наукової діяльності О.М. Авілової від 24 травня 1958 р. науковий керівник її кандидатської дисертації, тоді ще професор М.М. Амосов писав: «Вона може самостійно творчо вирішувати питання практики і теорії хірургії. <...> Загалом за рівнем і діапазоном хірургічної майстерності та глибини теоретичних знань О.М. Авілова давно вже гідна звання кандидата медичних наук».

У своїй рецензії на кандидатську дисертацію О.М. Авілової від 15 вересня 1958 р. доктор медичних наук, професор, очільник Київського рентгено-радіологічного та онкологічного науково-дослідного інституту МОЗ УРСР І.Т. Шевченко висновок: «Робота, що розглядається, за своєю значущістю і виконанням може

бути рекомендована як докторська дисертація, автор за своєю практичною зрілістю і теоретичною підготовкою заслуговує ступеня доктора медичних наук».

28 квітня 1960 р. на засіданні Вченої ради Київського медичного інституту імені О.О. Богомольця захистила кандидатську дисертацію «Черезплевральні резекції при пухлинах стравоходу і кардії». 16 червня 1963 р. рішенням ВАК СРСР їй присуджено вчене звання доцента кафедри «Торакальна хірургія».

17 червня 1971 р. на засіданні Вченої ради Київського державного медичного інституту імені О.О. Богомольця захистила докторську дисертацію «Резекція і пластика бронхів і медіастинальної трахеї». Рішенням ВАК СРСР від 25 жовтня 1974 р. присуджено вчене звання професора кафедри торакоабдомінальної хірургії.

Одним із засновників легеневої та серцевої хірургії у колишньому СРСР, як відомо, був академік Академії наук України, член-кореспондент Академії медичних наук СРСР, заслужений діяч науки України, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської та Державної премій, доктор медичних наук, професор М.М. Амосов. У 1955 р. він очолював одну з перших у країні кафедру торакальної хірургії при КІУЛ, яка, за словами професора Бориса Радіонова, «за час свого існування підготувала великий загін висококваліфікованих торакальних хірургів, які стали ініціаторами торакальної хірургії в областях. Численні фахівці були підготовлені для інших республік колишнього СРСР. Мабуть, тоді не було закладу, де би не працювали хірурги, які одержали спеціалізацію на цій кафедрі, де викладачами працювали згодом відомі вчені: професори Г.Г. Горюченко, І.М. Сліпуха, О.М. Авілова, А.В. Малахова, І.П. Дедков, Б.М. Брусіловський, К.К. Березовський, Л.М. Сидоренко та багато інших».

Саме М.М. Амосову належить ідея створення кафедри пульмонології в Україні, яка реалізувалася в 1975 р. за активного сприяння ректора КІУЛ, доктора медичних наук, професора М.Н. Умовіста та тодішнього міністра охорони здоров'я України, доктора медичних наук, професора В.Д. Братуся. Першим завідувачем кафедри пульмонології стала О.М. Авілова. Кафедра створена на базі відділення торакальної хірургії Київської міської лікарні № 6 «Медмістечко». Першою клінічною базою кафедри стала Дитяча клінічна лікарня № 7 Печерського району міста Києва. У 1975 р. за ініціативою Ольги Матвіївни ухвалено рішення про створення на її базі Міського пульмонологічного центру. З 1986 р. функції Міського пульмонологічного центру виконувала Лікарня № 17, яка згодом перетворилася на Науково-практичний центр «Торакальна хірургія та пульмонологія». За чотири десятиліття існування кафедри (1975–2015) тут підготовлено 9 876 фахівців, у тому числі 5 032 пульмонологи, 2 654 торакальних хірургів, 432 бронхологи, 1 758 дитячих пульмонологів, 422 інтерни.

Крім звичних операцій, серйозно зайнялася проблемою травми грудної клітки. Завдяки відкриттю у Лікарні № 17 відділення спеціалізованої допомоги на 60 ліжок за декілька років колосальної роботи, здійсненої О.М. Авіловою та її учнями М.М. Багровим і А.В. Макаровим, вдалося знизити смертність по місту Київ з 18,6 до 3,1%. У наступні роки вона не перевищувала 1%. Таким чином було створено службу невідкладної допомоги постраждалим з травмою грудної клітки, спонтанним пневмотораксом, сторонніми тілами в дихальних шляхах і стравоході.

«Свою лікувальну, наукову і педагогічну діяльність професор О.М. Авілова поєднує з великою громадською роботою, — читаємо у характеристиці періоду після 1973 р., підписаній тодішнім керівництвом КІУЛ і поданій у зв'язку з переобранням на посаду завідувача кафедри пульмонології. — Професор О.М. Авілова — член Міжнародної спілки хірургів, член проблемної комісії МОЗ СРСР з «Реконструктивної хірургії трахеї, бронхів, стравоходу», член проблемної комісії з пульмонології МОЗ УРСР, член правління хірургічної спілки міста Києва та Київської області, член редколегії журналу «Врачебное дело».

Професор О.М. Авілова — автор близько 250 наукових праць і розробок, присвячених реконструктивній хірургії трахеї та бронхів, зокрема хірургічному лікуванню захворювань легень, середостіння, питанню відновної хірургії стравоходу, трахеї, бронхів. Її праці надруковано в провідних фахових виданнях колишніх республік СРСР — України, Російської Федерації, Азербайджану, Грузії, Латвії, а також Чехії, Словаччини (колишня Чехословаччина),

Румунії та Франції. Як засновник наукової школи реконструктивної хірургії трахеї та бронхів виховала трьох докторів і більше півтора десятка кандидатів наук. Серед її вихованців професори М. Багіров, В. Гетьман, М. Гладун (Молдова), Ф. Глумчер, Я. Гоер, А. Макаров, П. Сокур.

Професор О.М. Авілова нагороджена орденами «Красная Звезда» (1944), «Трудового Красного Знамени» (1971), «Отечественной войны I степени» (1985); медалями «За победу над Германией» (1945), «За участие в Великой Отечественной войне», «За трудовое отличие» (1946), «За трудовую доблесть» (1961), «Золотая медаль ВДНХ СССР» за полібронхіальний анастомоз (1970), «В память 1500-летия Киева» (1982), «Ветеран труда» (1985), «70 лет Вооруженных Сил СССР» (1987), а також відомчою нагородою МОЗ СРСР значком «Отличник здравоохранения СССР». У числі групи провідних хірургів вона (тоді ще професор КІУЛ) одержала у 1974 р. Державну премію СРСР за розробку і впровадження в клінічну практику хірургічних операцій на трахеї та бронхах.

Попри те що хірургія була життям і долею професора, забігаючи увесь її час, О.М. Авілова була багатогранною особистістю. Любила музику, живопис, літературу. Інша справа, що в неї завжди бракувало часу на всі ці речі. «Якщо чесно, — зізнавалася Ольга Матвіївна в інтерв'ю 2004 р., — лише вийшовши на пенсію, почала надолужувати втрачене. Любов до книжок мені передалася від батька, але в медінституті читати було ніколи, треба було вчитися. Чотири роки війни теж викреслили з мого життя читання. До речі, тепер дуже жалкую, що на війну не взяла книгу. Хоча б «Лихо з розуму» Грибоєдова взяла б та тренувала пам'ять. Коли працювала, часу на художню літературу теж не залишалося, тільки на медичну. День-два не почитаєш журнали, вже відстанеш. Треба було постійно стежити за медичною наукою, за іноземними перекладами, вітчизняними розробками. Зараз я нарешті отримала можливість взяти в руки книгу, і читаю постійно».

До кінця життя Ольга Матвіївна залишилася вірною тій системі цінностей, якої дотримувалася усе своє життя, залишаючись чесною, справедливою і скромною людиною. «Ніколи не любила привертати до себе увагу, — завершувала вона своє останнє інтерв'ю, коли вже 16 років перебувала на заслуженому відпочинку. — Не любила, коли обирали в президії, просили виступити, не терпіла зборів. Як це — дві години теревенити і нічого не роби-

ти? Скільки себе пам'ятаю, намагалася на збори взагалі не ходити. Абсолютно байдуже ставилася до присудження звань. Щоправда, звання <...> допомогли мені щодо підвищення пенсії. І сьогодні нікуди не ходжу, хоча запрошують часто, з різних приводів. Бездіяльність і марнослів'я — це не для мене».

Померла О.М. Авілова 27 грудня 2009 р. у м. Київ. Похована на столичному Берковецькому кладовищі.

P.S. 8 лютого 2018 р. Верховна Рада України прийняла Постанову № 2287-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році», яка починається словами: «З метою консолідації та розвитку історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті та належного відзначення і шанування пам'ятних дат і ювілеїв Верховна Рада України постановляє:

1. Урочисто відзначити на державному рівні у 2018 р. пам'ятні дати і ювілеї згідно з додатком.

2. Рекомендувати Кабінету Міністрів України:

- забезпечити відзначення у 2018 році на державному рівні пам'ятних дат і ювілеїв згідно з додатком». У цьому додатку, зокрема, сказано: «Цього року на державному рівні відзначатимуться такі пам'ятні дати та ювілеї: <...>.

II. Видатних особистостей: <...>

- 10 вересня — 100 років з дня народження Ольги Авілової (1918–2009), лікаря-пульмонолога, хірурга».

У «Плані випуску пам'ятних монет на 2018 рік» Національного банку України передбачено випуск і введення в обіг у вересні означеного року монети номіналом 2 грн. «Ольга Авілова (1918–2009)».

Публічне акціонерне товариство «Укрпошта», спираючись на затвержені 31 травня 2017 р. редакційно-художньою радою з питань видання поштових марок, маркованих конвертів та карток в Україні тематичні плани на 2018 р., передбачило випуск немаркованого художнього конверта до 100-річчя від дня народження О.М. Авілової (див. лист на ім'я президента Національної академії наук України Б.Є. Патона та директора Державної установи «Національний інститут хірургії та трансплантології імені О.О. Шалімова» О.Ю. Усенка від 2 червня 2017, № 101.13.1.1-85).

Вадим Гетьман (Київ)
Ігор Козлик (Івано-Франківськ)
Петро Сокур (Київ)

РЕФЕРАТИВНА ІНФОРМАЦІЯ

Как улучшить память?

Актуальность

Ранее было известно, что эффективность процессов обобщения информации и перевода ее в долговременную память коррелирует с механизмами сна и изменениями электрического потенциала. Однако специфичность и причинно-следственные взаимосвязи этих колебаний оставались недостаточно ясными. В недавнем исследовании, проведенном с участием добровольцев, показана возможность улучшения памяти путем применения неинвазивной технологии стимуляции мозга. Результаты работы, опубликованные в издании «The Journal of Neuroscience» 23 июля 2018 г., расширяют представления о процессах консолидации поступающей информации и, по мнению авторов, могут стать основой разработки стратегий улучшения памяти как у здоровых лиц, так и у пациентов с теми или иными когнитивными нарушениями.

Материалы и результаты исследования

Исходя из положения о том, что механизмы долговременной памяти обусловлены синхронизацией функционирования структур гиппокампа и неокортекса во время сна, в новом исследовании изучали потенциал возрастания эндогенных медленноволновых (Slow-Wave — SW) осцилляций, применяя метод неинвазивной транскраниальной стимуляции переменным током (transcranial alternating current stimulation — tACS). В исследовании приняли участие 16 добровольцев (три из них — женщины), которым было предложено задание, связанное с необходимостью выявить скрытую цель в серии визуализаций. Установлено, что применение неинвазивной методики tACS на фоне тренировочных

исследований во время сна способствовало совершенствованию у участников навыков идентификации цели в подобных, однако несколько измененных ситуациях на следующий день по сравнению с отсутствием дополнительной транскраниальной стимуляции. По заключению исследователей, описанные наблюдения свидетельствуют об активации процессов интеграции нового опыта с последующим включением его в механизмы долговременной памяти. Выявлено, что изменения памяти, отмеченные в ночное время, коррелировали с изменениями в нейронных структурах, подвергавшихся транскраниальной электрической стимуляции переменным током. Полученные данные, по мнению исследователей, могут быть использованы в будущем для оптимизации методики транскраниальной электрической стимуляции в дальнейших разработках.

Выводы

Комментируя результаты проведенной работы, ученые отметили, что наиболее важным достижением нового исследования можно считать возможность активации процесса консолидации памяти, не прерывая сон человека, а описанную неинвазивную технологию можно применять при наличии показаний как у здоровых, так и лиц с когнитивными нарушениями.

Ketz N., Jones A., Bryant N. et al. (2018) Closed-loop slow-wave tACS improves sleep dependent long-term memory generalization by modulating endogenous oscillations. J. Neurosci., Jul. 23 [Epub. ahead of print].

Society for Neuroscience (2018) Overnight brain stimulation improves memory: Non-invasive technique enhances memory storage without disturbing sleep. ScienceDaily, Jul. 23.

Наталья Савельева-Кулик